

Hotimir Burger

TÉZISEK A MARXIZMUS IDENTITÁSÁRÓL

1.

A marxizmus identitásának megvitatása nem feltételezi, hogy valamiféle örökös létezésének és történelmi jelenvalóságának egybevágónak avagy identikusnak kellene lennie; továbbá nem jelenti ez a történelmét jelentős mértékben meghatározó elmélet és gyakorlat különválását, sem pedig azt, hogy valamely elméleti és politikai értelmezése egybevágó Marxnak és Engelsnek, mint a marxizmus „klasszikusainak” gondolati és forradalmi projektumával. Identitáson egyrészt a marxista koncepciónak a korszerű társadalmi és politikai valóságban való általános felismerhetőségét, másrészt pedig megfelelő elméleti és filozófiai tükröződését értjük.

A marxizmus egész története az identitásáról folyó vitaként fogható fel. Marx műve, később pedig a marxizmus a legkülönbözőbb elméleti területek ismereteiből és felismeréseiből állt össze, és amellett hogy gyakorlati rendeltetésű, rendkívül sokrétű társadalmi, történelmi és politikai alapokon vagy azok ellenében jött létre. Éppen ezért ennek a koncepciónak az említett rétegei, dimenziói és a későbbi értelmezései közötti viszony nem egyértelműen meghatározott sem Marxnál, sem később, a marxizmuson belül.

2.

Marx műve a korszerű polgári, tőkés társadalom válságos jellegére adott válaszként, replikaként jött létre. Rétegzetté elméleti és gyakorlati vonatkozásai teszik. Elméleti vonatkozásai nem egydimenziósak a realitás ellenében, hanem mindig is kritikai szellemben fogantak és az alapvető filozófiai (ontológiai és antropológiai) felismerésektől a történelem és a társadalomelmélet megértésén és a polgári társadalom gazdasági kategóriáinak kritikáján át jutott el a konkrét történelmi, társadalmi és politikai élethez. Ám itt is kettőzött, két alakban jelenik meg: egy meghatározott *programadó*, és ugyanakkor egy elméleti felismeréseket konkretizáló konkrét *történelmi felismerés* formájában. Mindezek

az elméleti vonatkozások és felismerések nem egyértelműen kötődnek egymáshoz, hanem különböző értelmezéseket tesznek lehetővé, de mindenesetre az adott világ megváltoztatására irányulnak és a lehetséges humánus viszonyok vízióját a megvalósult emberi egyetemesség és a korszerű világ által elért fejlődési eredmények alapján körvonalazzák. Marx műve forradalmi projektum, amely a legújabb kori történelemhez, a kapitalizmushoz kötődik, és illetően a modern társadalom meghatározott osztályára, a munkásosztályra hivatkozik és azt tekinti legújabb kori történelmünk forradalmi törekvései „végrehajtójának”, miáltal ez az osztály megszünteti a többit és osztályként önmagát is. Marx az ember lényegének tekintette annak a történelemben megnyilvánuló spontán produktivitását és e felismerésnek, valamint az adott helyzet bírálatainak az alapján dolgozta ki a kommunista társadalom tervét, amelyben az emberi természet vagy lényeg kiteljesítheti és beigazolhatja önmagát.

Bár vannak Marxnak a történelmi folyamat jellegével kapcsolatosan igen determinista kijelentései – például a termelőerők és a termelési viszonyok dialektikájának a tézise –, de azokat értelmezve szem előtt kell tartanunk a szerző korlátait és tulajdon felismeréseinek a relativitását. Példaként megemlíthetjük *A tőke* első kötetének előszavát, amelyben visszautasít minden olyan szándékot, hogy receptet írjon a jövő számára, vagy akár az Otecsesztvenni zapszki című folyóiratnak írott levelét, amelyben visszautasítja, hogy *A tőkét* olyan filozófiai-történelmi konstrukciónak tekintsék, amely kilátásba helyezi vagy épenséggel előírja nemzetek és országok jövőjét.

3.

A marxi mű és a marxizmus kapcsolatát illetően szem előtt kell tartanunk, hogy még a „marxizmus klasszikusai” kifejezés is – amelyet mindig a legortodoxabb marxisták hangoztattak – magában foglalja a marxi mű és az eredményként létrejött marxizmus közötti különbséget. Ne tekintsük paradoxonnak, hogy Marx a halála előtt elhatárolta magát a franciaországi „marxistáktól”, hanem inkább kételye kifejeződésének, hogy eltávolodtak illetve háttérbe szorították koncepciója elméleti elvszerűségét és radikális jellegét. A marxi koncepciót éppen vitathatatlan filozófiai eredete tette alapvetően *világtörténelmi jelentőségűvé*, hisz szembehelyezkedett a kapitalizmussal mint világméretű történelmi rendszerrel és a munkásmozgalom felé fordult, amely koncepciója ilyen jellegének megfelelt. A világméretű munkásmozgalom felé, amely a nemzeti mozgalmakra támaszkodott. Ezenkívül míg Marx törekvése az volt, hogy az adott koncepció vagy elmélet a neki megfelelő gyakorlatot ösztönözze, mi több, létrehozza azt, addig a marxizmus esetében többnyire egy adott mozgalom keretei és annak gyakorlata szabták meg az elméletet.

Mindenesetre elmondhatjuk, hogy a XIX. század végén marxizmusnak elnevezett koncepció Marx kései műveinek az ökonomisztikus és szcientista értelmezésén és annak Engels általi filozófiai „kiegészítésén” alapult. Ez a marxizmus mindenekelőtt elméleti háttérű *politikai programként* jött létre, amely már kezdetektől fogva nem foglalta magába Marx genuin filozófiai tematiká-

ját, tehát Marxhoz képest *redukált* formában jött létre. A marxi elmélet filozófiai rétegét materialista metafizikával helyettesítették. Hasonló módon „amputáltak” más elméleti, gyakorlati és programjellegű vonatkozásait is – a kritikai szellem hangsúlyozását, a polgári hagyomány méltánylását, kommunista és emancipációs követelményeit stb. A marxi projektum „fazonigazításon” ment át, megfosztották teljességétől, mélységétől és radikalizmusától és így alkalmasabbá vált a tisztán politikai tartalmak kifejezésére.

A marxi műbe való ilyen filozófiai beavatkozás nemcsak elméletileg téves, hanem lényegét tekintve is, hisz ezáltal megváltozott a koncepció elméleti konstitúciójának helye: Marxnál ez az emberiség történelmi fennmaradása, Engelsnél pedig az örök, dialektikus természet. Ugyanez vonatkozik azokra a későbbi próbálkozásokra, amikor Marxot Kanttal, Darwinnal, Hegellel stb. egészítették ki. Ezekről mindenképp meg kell különböztetnünk Lukácsnak és néhány más szerzőnek a marxi mű filozófiai vonatkozásait rekonstruáló ingeniózus törekvését. E rekonstrukciók legitimitását egyébként Marx korai munkáinak közzététele is megerősítette, mi több, bizonyította, hogy a marxi mű olyan problémákat vet fel, amelyek a modern filozófia számára is kulcsfontosságúak.

4.

A marxizmus identitásával kapcsolatos elmélkedésünket talán legalkalmasabb az utóbbi évtized vitáinak összefüggéseibe helyezni, amelyek – igen intenzíven – a *marxizmus krízisével* foglalkoznak. Az ilyen jellegű viták közvetlenül érintik a marxizmus identitásának problémáját. A marxizmus válságával Korsch már a húszas években foglalkozott, később a hetvenes években ezt Althusser is megállapítja, akárcsak Croce – győzedelmesen – a harmincas években.

Azonban már a vita alap gondolatához is polemikusan kell közeledni. A marxizmus válságának tézise ugyanis szem elől téveszti azoknak a nyilvánvalóan lényeges problémáknak jelentős részét, amelyekkel Marx és a marxizmus már kezdetektől fogva szembesült, mert ennek a koncepciónak az egyik konstitutív rendelkezését véletlenszerűnek, avagy csak egy meghatározott időszakra vonatkozóan tekintette. Egy ilyen tézis ugyanis többé-kevésbé azt szuggerálja, hogy a marxizmus történetében gyakoribbak és hosszabbak az identitását kétségbe nem vonó időszakok, ahelyett hogy elismerné az ellenkezőjét. Magunkévá kell tennünk azt a gondolatot, hogy a „válság” a *marxizmus velejárója*, hogy a marxizmus *válságjellegű*. Tehát, ahelyett, hogy a marxizmus válságával kapcsolatos tézissel implicite azt sugallnánk, hogy a marxizmus korábban lekerekített és monilit elméleti-gyakorlati „termék” volt, amely eredményesen realizálódott az utóbbi száz évben, olyan nyitott és állandóan veszelyeztetett projektumként kell értelmeznünk, amely meghatározott társadalmi és történelmi körülmények közepette elméletileg és programját tekintve újra és újra konstituálódik, s amelynek az identitása állandóan megkérdőjelezett. Ebbéli tulajdonságát nevezhetnénk válságjellegének.

Ez az aspektus bizonyos értelemben már Marx művében, a marxizmushoz való viszonyulásában, végül pedig a marxizmus történetének alakulásában is kifejezésre jut. Mindhárom esetben olyan kísérletről van szó, amely a modern világ forradalmasításának tervét szándékozik konkretizálni meghatározott történelmi és társadalmi szituációban, s ezért vitatják állandóan téziseit és a valósághoz való viszonyát – amit a viták többnyire az elmélet és a gyakorlat viszonyának problémakörén belül tárgyalnak.

5.

A marxizmus válságával kapcsolatos vitától eltérően – amely többnyire a marxizmus államelméletét hiányolja és felemlíti, hogy a legújabb fejlődés megkérdőjelezte koncepcióját –, a munkaérték-elméletnek és a proletárdiktatúrának azt a tényt kell tudatosítania, hogy az utóbbi évszázad folyamán megkérdőjelezték Marx projektumának és a ráépülő elméleteknek szinte minden fontosabb téziséit. Ilyen például a forradalom elmélete (Engelstől és Bernsteintől Marcuseig), az elidegenedés, a tárgyasulás, az ember és a praxis elmélete (Labriolától és Lukácstól a praxisfilozófia különböző koncepcióiig), a szubjektum elmélete, a jog- és államelmélet (Lenintől kezdve Renneren és Pasukanison át a korszerű koncepciókig), a természetfilozófia (Engelstől Schmidtig), a termelési mód elmélete (Wittfogeltől Bahroig és Sawerovig), a művészet- és esztétikaelmélet (Lukácstól és Raphaeltól Marcuseig és Adornóig), az agrárkérdés, a filozófia problémája, az esetünkben rendkívül jelentős ideológia problémája stb.

6.

Ezeknek a vitáknak és az általuk felhordott választási lehetőségeknek az alapján jöttek létre a különböző marxista irányzatok, amelyek politikailag különbözőképp tájolódtak. Kezdve az ortodox marxizmustól és revizionizmustól a múlt század szindikalizmusán, az ausztromarxizmuson, a később szovjet marxizmusnak nevezett marxizmus-leninizmuson át a sztálinizmusig; a nyugati marxizmustól, a marxológjától és akadémiai marxizmustól a különböző helyi jellegű és földrajzilag körülhatárolt marxizmusokig, mint amilyen a kínai, a kubai, a latin-amerikai stb., amelyeket – bár politikailag jelentősen különböznek – elméletileg nem könnyű elkülöníteni egymástól.

Ezeknek az irányzatoknak a többségére jellemző, hogy mindenekelőtt a Marxszal való azonosságukat hangoztatják, ahelyett hogy érvelésükkel körülhatárolnák, hogy elméleti és gyakorlati pozíciójuk Marxhoz viszonyítva milyen szükségyszerű és logikai különbségekhez vezetett. Ezek a marxizmuson belüli – továbbra is generálódó – különbségek lehetővé teszik, hogy a *marxizmus historizálásáról* beszéljünk, ami nem csupán történelmi felaprózódást jelent, hanem a marxi koncepció részleges megújítását és részleges túlhaladását is.

7.

A marxizmus identitására a legnagyobb csapást politikai és ideológiai doktrínaként való intézményesítése mérte, ami függetlenítette a társadalom- és human tudományok, valamint a filozófia együttesétől. Bár nálunk többnyire elvetették a „dialektikus és történelmi materializmus” rendszerének dogmatikus koncepcióját és implikációinak jelentős részét, még az öngazgatás, valamint a társadalomelméletileg és filozófiailag „nyitott” marxizmus politikai koncepcióján belül is nehezen jut kifejezésre ez az álláspont a maga eredendően kritikai, emancipatórikus és utópisztikus voltában. Ellenkezőleg, ily módon önkéntelenül vagy a dolgok logikája szerint az a látszat támad, mintha a marxizmus önmagában elegendő és mindent átfogó lenne, vagy pedig a társadalomelméletben és a filozófiában, akár csak magában a valóságban a Marx előtti állapotokhoz visszatérő regresszió érvényesülne. Ehelyett elvszerűen méltányolnunk kell a tényt, hogy Marxtól követően egészen új jelenségek és merőben új viszonyok is jelentkeztek, tudományos területek és ágak tűntek fel, melyek közül elég ha csak a szociológiát említjük. A marxizmus illetően nemcsak valamiféle „ness”-elméletté válik (mint ahogyan egyszer Bloch mondta), hanem minden más elmélet pótlékává is. Ezért vagyunk ma abban a paradox helyzetben, hogy a fejlett tőkés országokban sokkal világosabban identifikálható manapság a marxizmus pozíció, mint azokban a társadalmakban, amelyek a marxi koncepció valamely értelmezésén alapulnak. Ezért kezdte nálunk is ez az irányzat akkor visszanyerni identitását, amikor felújult és helyreállt eredeti kritikai hozzáállása és amikor méltányolni kezdték filozófiai és társadalomelméleti dimenzióit. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy a marxista koncepció levezethető néhány egyszerű, többé-kevésbé radikális kritikai tézisére. A marxizmus ugyan kritika, de ismeretelmélet is, mert a megfelelő, helyénvaló bírálat magában foglalja a felismerést. Marx Lassalle-hoz intézett 1858-as levelében a rendszer értelmezéséről, bírálat általi értelmezéséről beszél.

8.

Ha a marxizmus identitását oly módon próbálnánk meghatározni, hogy összehasonlítjuk az eredeti elképzeléssel, vagy pedig mindenáron azonosítjuk vele, akkor kénytelenek lennénk szembenézni a ténnyel, hogy Marx éppen a maga „marxista” vonatkozásaiban – a saját korával kialakítani szándékozott kommunikációban – nagyjából túlhaladott, mert meghatározott történelmi és társadalmi helyzetben cselekedett. Épp ezért a marxi projektum azon szegmentuma, amelyre manapság hivatkozunk lehet, egyre általánosabb. Nem véletlen, hogy századunk Marxnak épp filozófiai gondolatait újította fel.

A modern fejlődés nem vett olyan értelmű irányt, mint amelyet sokan Marxnál felvázoltak vélték, hanem kisebb-nagyobb különálló fejlődési tendenciákra tagolódott, amelyek közül mindegyik igyekszik fennmaradni és továbbfejlődni.

Természetesen ennek nevében még nem kell eliminálni a marxizmus fogal-

mát vagy magát az elnevezést, mert annak a kornak a jegyei, melyben élt, s amelyet elméletileg és tudományosan feldolgozott, nem tűntek el, hanem ismételten átrajzolódnak – még ha Marxhoz viszonyítva igen fragmentárisan is. Marxnak és a marxizmusnak a téziseit meg kell hagyni a korszerű elmélet és filozófia kommunikációs hálózatában. A marxizmusnak, mint olyannak a megkérdőjelezése, nemcsak igazságtalan volna mindazokkal a mai gondolkodókkal, teoretikusokkal és aktivistákkal szemben, akik magukat mindig is marxistáknak tekintették és jelentős mértékben hozzájárultak a korszerű elmélethez, a szocialista és a kommunista mozgalomhoz, hanem a maga nemében példátlan is, hogy egy koncepciót csupán sikertelenségei alapján ítéljenek meg, figyelmen kívül hagyva eredményeit.

9.

Éppen ezért kell ráébrednünk, hogy a Marxszal való azonosulás ma – amennyiben ez megvalósítható vagy megközelíthető lehet – már nem garantál többé semmit. A történelemnek, a történelmi időnek kiszolgáltatva állandóan újra meg újra önmagunkra vagyunk utalva – ez *modern korunk* egyik vívmánya és legfontosabb jellemzője. Magunkra utaltságunkban szabadon kell viszonyulnunk a hagyományokhoz, és átmenteni belőle téziseket, fogalmakat, követeléseket, elméleteket és mintákat azért, hogy megformáljuk jelenkori valóságunkat. Csak e szabadság közepette várhatjuk és remélhetjük egyáltalán, hogy valóra váltjuk a Marx által is szorgalmazott törekvéseket.

Fordította: *Garai László*

(Filozofska istraživanja,
Zagreb, 1987/3. szám)

Rezime

Teze o identitetu marksizma

U tezama se raspravlja o identitetu marksizma kao o osnovi njegove prepoznatljivosti u sadašnjoj teoriji društva, filozofiji i društvenoj stvarnosti. U suprotnosti sa stavom u današnjim raspravama o krizi marksizma, ovde se samo konstatuje krizni karakter marksizma, jer se već u Marksovom delu može naći ono što se zapravo tek u marksizmu pojavljuje. Pod tim se ne podrazumeva jednoznačni odnos između jedinstvenih teorijskih i praktičnih aspekata ove koncepcije. Ovaj se karakter još više zaoštava kroz fragmentarnu artikulaciju i ostvarenje takve koncepcije. Autor ovo imenuje svojevrsnom istorizacijom marksizma. Koncepcija Marksa i marksizma jeste takav projekat ili nacrt koji se konstituše recepcijom, i to recepcijom koja sve više teži opštosti. Autor se zalaže za slobodan odnos prema Marksovom delu, jer se samo tako može doprineti ostvarenju njegovih ideala.

Zusammenfassung

Thesen zur Identität des Marxismus

In den Thesen wird von der Identität des Marxismus als von der Grundlage seiner Kennbarkeit in der gegenwärtigen Sozialtheorie, Philosophie und der sozialen Wirklichkeit diskutiert. In Gegensatz zu den Stellungnahmen in den heutigen Diskussionen von der Krise des Marxismus wird hier ein Krisencharakter des Marxismus selbst festgestellt, den man schon in Werk von Marx finden kann der aber erst recht im Marxismus erscheint. Darunter wird ein nichteindeutiges Verhältnis zwischen einigen theoretischen und praktischen Aspekten dieser Konzeption verstanden. Dieser Charakter wird durch die fragmentarische Artikulation und Verwirklichung dieser Konzeption noch zugespitzt. Das nennt der Verfasser die Historisierung des Marxismus. Die Konzeption von Marx und des Marxismus ist ein bedrohtes Projekt oder Entwurf, der durch die immer allgemeinere Rezeption in der Gegenwart konstituiert wird. Der Verfasser plädiert für ein freies Verhältnis zum Werk von Marx, weil man nur so der Verwirklichung seiner Gedanken beitragen kann.